

Małgorzata PRZYBYSZ-ZAREMBA*

EGZEMPLIFIKACJE WYBRANYCH TEORII ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH CZŁOWIEKA – PERSPEKTYWA TRÓJWYMIAROWA

W tekście zaprezentowano trójwymiarową perspektywę zachowań agresywnych człowieka. Autorka odniosła się do wybranych egzemplifikacji teorii wyjaśniających zachowania agresywne człowieka, których analizy dokonała zgodnie z powszechnie występującym w literaturze podziałem na: teorie/koncepcje biologiczne, psychologiczne oraz społeczne.

Słowa kluczowe: agresja, zachowania agresywne, teorie, koncepcje.

Wprowadzenie

Występujący w środowisku problem agresji z roku na rok nasila się, przybiera coraz nowsze formy i przejawy, stając się tym samym obszarem poszukiwań badawczych wielu socjologów, psychologów oraz pedagogów. Powszechność, a jednocześnie „innowacyjność” przejawów zachowań agresywnych współczesnego człowieka powoduje, że wielu naukowców poszukuje odpowiedzi na pytanie: *dlaczego ludzie angażują się w zachowania agresywne?* Poszukiwania odpowiedzi na to pytanie doprowadziły naukowców do skonstruowania wielu teorii i koncepcji, obejmujących różnorodność podejść, z których każde koncentruje się na innych mechanizmach odpowiedzialnych za przejawy agresywnego zachowania¹. W tekście odniosę się do wybranych teorii wyjaśniających zachowania agresywne człowieka, których analizy dokonam zgodnie z powszechnie występującym w literaturze

---

* Małgorzata Przybysz-Zaremba, dr hab. w zakresie nauk społecznych (pedagogika), prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe skupiają się wokół pedagogiki społecznej, resocjalizacyjnej, pedagogiki rodziny oraz pracy socjalnej.

¹ B. Krahe, *Agresja*, Gdańsk 2005, s. 31.

podziałem na: teorie biologiczne, psychologiczne oraz społeczne, stanowiące tym samym „komplementarne wyjaśnienie przejawów agresywnego zachowania, akcentujące odmienne aspekty agresji jako złożonego zachowania społecznego”².

Teorie biologiczne

W wyniku dotychczas przeprowadzonych badań nad zachowaniami agresywnymi człowieka powstało wiele różnych teorii (i koncepcji) o charakterze biologicznym, wyjaśniających podłoże owego zachowania. Ze względu na ich mnogość odniosę się jedynie do podejścia etologicznego, socjobiologicznego oraz genetyki behawioralnej.

Podejście etologiczne, którego jednym z twórców jest Konrad Lorenz, wskazuje na „model agresji”, którego osią jest rozwój i sposoby rozładowywania agresywnej energii u zwierząt oraz ludzi. Zgodnie z tym modelem w organizmie kumuluje się agresywna energia, której manifestacja agresywnego zachowania zależna jest od ilości agresywnej energii nagromadzonej wewnątrz organizmu oraz siły bodźców zewnętrznych zdolnych wywołać reakcję agresywną. Są to zatem dwa istotne czynniki pozostające ze sobą w relacji odwrotnie proporcjonalnej, a więc: „im niższy poziom energii, tym silniejszy bodziec jest potrzebny do wywołania reakcji agresywnej”³. Gdy zaś poziom energii wzrasta, to nawet bez oddziaływania bodźców zewnętrznych dochodzi do jej „uchodzenia” czy też „rozładunku” – następuje wówczas agresja spontaniczna. Lorenz proces ten porównuje do działania kotła parowego, w którym ciśnienie stale wzrasta do momentu, kiedy albo zostanie ono uwolnione w sposób kontrolowany, albo rozładowuje się w spontanicznej eksplozji⁴. Autor po analizie zachowań agresywnych osobników wyodrębnił funkcje przystosowawcze agresji wewnątrzgatunkowej. Lorenz wskazuje, że agresywne zachowania przyczyniają się do równomiernego rozmieszczenia osobników tego samego gatunku na dostępnej przestrzeni życiowej. Przez walki rywalizacyjne agresja prowadzi do selekcji osobniczej oraz odgrywa ważną rolę podczas obrony potomstwa. Jest podstawą hierarchii osobników wewnątrz gatunku⁵. Agresja – według tej teorii – jest uznawana za powszechną i nieuniknioną cechę natury ludzkiej. Jest ona traktowana przez autorów (m. in. W. McDougall, Z. Freud, K. Lorenz), jako wrodzony wzorzec zachowania, który powstał na drodze ewolucji i jest konieczny

---

² Tamże, s. 32.

³ Tamże, s. 33.

⁴ Tamże.

⁵ Lorenz, cyt. za: A. Stępnik, *Agresja – dwa ujęcia biologiczne*, „Ruch dla Kultury” 2009, nr 9, s. 113.

do zachowania gatunku⁶. J. Błachut, A. Gaberle oraz K. Krajewski⁷, powołujący się na badania prowadzone przez ww. autorów, wskazują, że każdy człowiek rodzi się z „instynktem walki”, który jest niezbędny do życia, gdyż podobnie jak „instynkt głodu” wiąże się z uczuciem gniewu, traktowanego jako impuls do wystąpienia różnego rodzaju zachowań agresywnych.

W. McDougall twierdzi, że z biologicznego punktu widzenia „instynkt walki” jest postrzegany jako zjawisko pozytywne, gdyż pobudza ono jednostkę do różnego rodzaju zachowań umożliwiających tym samym zaspokajanie potrzeb człowieka, skłania do obrony przed atakiem oraz powoduje zachowanie dotychczasowego stanu posiadania⁸. Zgodnie z tym twierdzeniem można rzec, że zachowania agresywne nie są zjawiskami szkodliwymi, ponieważ mogą występować w formie akceptowalnej czy dopuszczalnej, a nawet korzystnej ze społecznego punktu widzenia.

Podejście socjobiologiczne upatruje przejawy zachowań agresywnych zarówno wśród ludzi, jak i zwierząt, oraz odnosi je do długoterminowego rozwoju agresji w procesie ewolucji⁹. Zgodnie ze stanowiskiem ewolucjonistycznym proponowanym przez Daly i Wilsona oraz Bussa i Shakelforda zachowania agresywne ukierunkowane są na zwalczanie napastnika, a jednocześnie rywala seksualnych napaści, zachowania te traktowane są jako przystosowawcze, gdyż sprzyjają sukcesowi reprodukcyjnemu agresora. Autorzy ci wskazują, że ze względu na umiejętność – zdolność kontrolowania dostępu do partnerek seksualnych agresywni przedstawiciele gatunku mają znacznie większe szanse na przetrwanie. Podejście socjobiologiczne wskazuje również, że agresywne zachowania wywoływane są nie tylko przez czynniki *proksymalne*, takie jak: krótkotrwałe procesy zachodzące wewnątrz organizmu lub warunki społeczne, lecz także są uwarunkowane czynnikami *dystalnymi* (ostatecznymi) kształtującymi rozwój zachowania – zarówno ludzkiego, jak i zwierzęcego, w procesie ewolucji¹⁰.

W teorii E. O. Wilsona zauważa się przeciwstawienie się istnieniu ogólnego instynktu agresji, na który wskazuje w etologicznym podejściu m. in. Lorentz. Według Wilsona nie istnieje żaden jednolity instynkt agresji właściwy dla wielu gatunków zwierząt, a agresywność nie jest cechą niezmienną, lecz należy do cech najbardziej chwytliwych. Przejawy zachowań agresywnych – według Wilsona – kształtują

---

⁶ Za: A. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 2000, s. 236; J. Danielewska, *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Warszawa 2004, s. 28.

⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 272.

⁸ J. Danielewska, *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Warszawa 2004, s. 28-29.

⁹ B. Krahe, *Agresja*, dz. cyt., s. 34.

¹⁰ Tamże.

się pod wpływem kultury i nie podlegają dziedziczeniu. „Kultura nadaje agresji określoną formę i uświęca jej uniformistyczne praktykowanie przez wszystkich członków plemienia. Kulturową ewolucją agresji kierują trzy siły: a) genetyczna skłonność do uczenia się pewnych form zbiorowej agresji; b) wymogi środowiska, w którym dane społeczeństwo istnieje; c) uprzednie dzieje grupy, które skłaniają ją do przyjęcia jednej innowacyjnej kultury w przeciwieństwie do innej”¹¹. Teoria Wilsona oprócz oddziaływań kulturotwórczych wskazuje także na czynniki genetyczne, które przyczyniają się do ujawniania zachowań agresywnych osobnika. Zgodnie z ową teorią istnieje współzależność czynników genetycznych oraz środowiskowych kształtujących poszczególne formy i przejawy zachowań agresywnych. Wilson podkreśla jednak, że istotną rolę odgrywają czynniki środowiskowe, które wzmacniają bądź wygaszają wrodzone dyspozycje i nadają kształt zachowaniom agresywnym, a czynniki genetyczne predestynują do zachowań agresywnych¹².

Z licznych socjobiologicznych teorii wyjaśniających uwarunkowania zachowań agresywnych człowieka odniosłam się jedynie do wybranych teorii, w każdej jednak z nich zauważyć można istniejący spór między przedstawicielami teorii socjobiologicznych a przedstawicielami teorii etologicznych. Spór ten dotyczy tego, w jakim stopniu czynniki biologiczne, a w jakim czynniki kulturowe warunkują zachowania agresywne.

Podejście genetyki behawioralnej stawia sobie za cel zbadanie roli podobieństwa genetycznego w odniesieniu do cech osobowości i zachowania, aby wyjaśnić zachowania agresywne osobników. Przedstawiciele tego podejścia – jak wskazuje B. Krahe¹³ – starają się wykazać, że „jednostki spokrewnione genetycznie są bardziej podatne pod względem skłonności agresywnych niż jednostki niespokrewnione genetycznie”. W celu owego wyjaśnienia opracowano specjalistyczne strategie badawcze pozwalające oddzielić wpływy środowiska rodzinnego i dziedziczności. Jedną z takich strategii badawczych jest analiza zachowań dzieci adoptowanych, których agresywne skłonności są oceniane w porównaniu z rodzicami adopcyjnymi oraz biologicznymi. Kolejna z opracowanych strategii odnosi się do porównywania pod względem skłonności agresywnych bliźniąt jedno- i dwujajowych. Na podstawie licznych badań prowadzonych przez Donna R. Milesa oraz Gregory’ego Careya zarówno na bliźniątach, jak i dzieciach adoptowanych można twierdzić, że względna waga wpływów genetycznych i środowiskowych w kształtowaniu tendencji do agresywnego zachowania może zmieniać się w trakcie rozwoju – wspólne geny w większym stopniu determinują pojawienie się agresji

---

¹¹ E. O. Wilson, *O naturze ludzkiej*, przeł. B. Szacka, Warszawa 1988, s. 150-151.

¹² A. Stępnik, *Agresja – dwa ujęcia biologiczne*, dz. cyt., s. 115.

¹³ B. Krahe, *Agresja*, dz. cyt., s. 35.

w wieku dorosłym, a w dzieciństwie i okresie dojrzewania istotniejsze są wspólne wpływy środowiskowe¹⁴. Podobne stanowisko reprezentowali L. F. DiLalla oraz I. I. Gottesman, którzy prowadzili badania w zakresie związku między czynnikami genetycznymi a przestępczością. Autorzy wykazali, że większe ryzyko wejścia na drogę przestępstwa, a tym samym doświadczenia konfliktu z prawem, miały osoby, których rodzice, zarówno biologiczni, jak i adopcyjni, byli przestępcami. Wyniki tych badań ujawniły również, że na drugim miejscu znalazły się jednostki, których rodzice biologiczni mają kryminalną przeszłość, a rodzice adopcyjni nie. Stwierdzono, że ryzyko zostania przestępcą w drugiej grupie badanej jest znacznie wyższe niż wśród osób, których adopcyjni rodzice byli przestępcami, a biologiczni nie, co pozwala wysunąć wniosek, że ujawnianie się zachowań agresywnych podlega silniejszym wpływom czynników genetycznych niż środowiskowych¹⁵.

Genetycy zachowania odrzucają jednak deterministyczny pogląd, że jeżeli osobnik jest nosicielem genów agresji, to wyrośnie z niego osoba agresywna i stosująca przemoc. Ich zdaniem wyposażenie genetyczne jednostki może predysponować ją do bycia agresorem, ale o wiele większe znaczenie mają tu oddziaływania czynników środowiskowych, które wyzwalają bądź tłumią zachowania agresywne.

Teorie psychologiczne

Ze wszystkich teorii psychologicznych koncentrujących się na mechanizmach zachowań agresywnych należy zwrócić uwagę na psychoanalizę Zygmunta Freuda jako klasyczną teorię, będącą jednocześnie podłożem do podejmowania dalszych badań i konstruowania nowych teorii. W dalszej kolejności odniosę się do neopsychoaanalitycznej koncepcji agresji, teorii frustracji agresji, teorii społecznego uczenia się zachowań agresywnych Alberta Bandury i Richarda H. Waltersa oraz teorii ludzkiej destrukcyjności Ericha Fromma.

W dychotomicznej teorii psychoanalizy Z. Freud wskazuje, że „zachowania jednostki napędzane są przez dwie siły, które stanowią nieodłączną część natury ludzkiej. Pierwszą z nich jest instynkt życia (*Eros*), drugą zaś instynkt śmierci (*Thanatos*). O ile *Eros* popycha podmiot do kierunku poszukiwania przyjemności i dążenia do zaspokojenia pragnień, o tyle *Thanatos* nastawiony jest na autodestrukcję”¹⁶. Te dwa instynkty są źródłem trwałego konfliktu wewnętrznego,

---

¹⁴ Za: K. Borzucka-Sitkiewicz, *Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży (jako wyznacznik oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych)*, Katowice 2010, s. 36.

¹⁵ B. Krahe, *Agresja*, dz. cyt., s. 36.

¹⁶ Freud, za: B. Krahe, *Agresja*, dz. cyt., s. 37.

który jest rozwiązywany tylko przez odwrócenie siły destrukcyjnej od podmiotu i skierowanie jej na innych. Zdaniem Freuda agresywne działania w stosunku do innej osoby wytworzą mechanizm uwalniania destrukcyjnej energii, który chroni równowagę wewnętrzną jednostki¹⁷. Natura ludzka, jak wskazuje autor, jest zła w swojej istocie, a jednocześnie niezmienna. Człowiek jako istota organiczna stanowi dynamiczny system energetyczny, który w wyniku ciągłego oddziaływania świata zewnętrznego znajduje się w stanie chwiejnej równowagi. Główną częścią tego systemu stanowi potencjał energetyczny, który Freud nazywa *id* lub *es*, czyli „ono”. Swoją energię „ono” czerpie z całokształtu procesów przemiany materii opierającej się na przyjmowaniu pożywienia ze świata otaczającego, a zarazem stanowi „prawdziwą rzeczywistość psychiczną”. Przemiana materii oraz oddziaływania zewnętrzne prowadzą do powstania nadmiaru energii, stanu napięcia poszukującego ujścia, zmierzającego do wyładowania się. Owo rozładowanie energii, napięcia często dokonuje się przez czynności odruchowe, oparte na wrodzonych mechanizmach, bądź przez złożone reakcje psychiczne w postaci wyobrażeń lub halucynacji zaspokajających pragnienia¹⁸.

Gromadzenie i wyładowywanie agresji jest nieuniknione i musi następować u każdego człowieka w toku jego życia¹⁹. Gdy zaś agresywna energia zaczyna kumulować się w człowieku i nie znajduje ujścia, prowadzi to nie tylko do stanu chorobowego, lecz także do wybuchu stłumionych emocji w postaci aktu agresji²⁰.

Zaprezentowane powyżej główne założenia teorii Z. Freuda w literaturze nazywane są teorią hydrauliczną²¹, ponieważ energia agresywna jest podobna do wody nieustannie napływającej pod ciśnieniem do zbiornika, w którym stale się gromadzi, aż do jego wybuchu.

Kolejną teorią poddaną analizie jest teoria frustracji – agresji Johna Dollarda oraz Neala A. Millera, która zakładała, że każda frustracja prowadzi do agresji, oraz że każda agresja poprzedzona była przez jakiś rodzaj frustracji. Zgodnie z tą teorią siła frustracji, mająca tendencję do zachowań agresywnych, może być modyfikowana przez różne czynniki, a mianowicie: a) frustracja jest tym silniejsza, im bardziej cel, do którego dążymy, jest w zasięgu ręki, ale nie udaje się go nam osiągnąć; b) frustracja jest tym silniejsza, im bardziej cel, którego nie udaje się

---

¹⁷ B. Krahe, *Agresja*, dz. cyt., s. 37.

¹⁸ S. Freud, *Psychopatologia życia codziennego. Marzenia senne*, Warszawa 1999, s. 10-11.

¹⁹ H. Hammer, *Psychologia społeczna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2005, s. 97.

²⁰ E. Aronson, T. D. Wilson, R. M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1997, s. 497-498.

²¹ D. Clarke, *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, Gdańsk 2005, s. 96.

nam osiągnąć, ma dla nas znaczenie, wielką wartość (np. bardzo zależy nam na osiągnięciu założonego celu, wkładamy w jego osiągnięcie wiele wysiłku, niestety nie udaje się go nam osiągnąć); c) frustracja jest tym silniejsza, im bardziej napotykana w realizacji założonego celu przeszkoda jest nieoczekiwana, nagła, niespodziewana²². E. Aronson²³, jeden z przedstawicieli niniejszej teorii, wskazuje, że zachowania agresywne są skutkiem napięcia emocjonalnego wywołanego różnymi sytuacjami frustracyjnymi doświadczanymi przez człowieka.

W odniesieniu do zaprezentowanych powyżej założeń teorii frustracji – agresji należy podkreślić fakt, że agresja powstaje w wyniku zderzenia się dwóch czynników, tj. dążenia człowieka do osiągnięcia założonego celu oraz istnienia przeszkody, która uniemożliwia osiągnięcie założonego celu. Ową przeszkodę stanowią różnego rodzaju czynniki zewnętrzne, od nas samych niezależne, bądź też czynniki wewnętrzne, wynikające z własnych niemożności. Do grupy czynników zewnętrznych zalicza się różnego rodzaju zakazy, na które nie mamy wpływu, a także niewłaściwe relacje społeczne. Z kolei do grupy czynników wewnętrznych zalicza się chwilowe pobudzenie, cechy charakteru jednostki, osobowość typu „A” przejawiającą wrogość, potrzebę rywalizacji, pracoholizm, poczucie braku czasu, konfliktowość, a także przesadną ambicję²⁴.

Frustracja jest wyzwalana także wtedy, gdy doświadczamy agresywnego zachowania drugiej osoby, bądź gdy w najbliższym otoczeniu jednostki znajdują się przedmioty lub rzeczy, które kojarzone są z agresją. Zdaniem psychologów frustracja pojawia się także wtedy, gdy człowiekowi towarzyszy uczucie, że „posiada on mniej niż na to zasługuje, mniej niż mają inni podobni do niego”²⁵.

Z kolei B. Adamczewska²⁶ wskazuje, że poziom agresji człowieka zależy jest od tego, jak usilne są dążenia do osiągnięcia celu, od liczby incydentów frustracji, a także od tego, czy osiągnięcie celu zostaje zablokowane częściowo, czy całkowicie. Im większa potrzeba zostaje zablokowana, tym większe jest pobudzenie do agresji. Im jesteśmy bliżej osiągnięcia celu, tym silniej przeżywamy frustrację, gdy coś stanie nam na przeszkodzie. Poziom agresji wzrasta również, gdy przeszkoda w dążeniu do celu pojawia się niespodziewanie i wydaje się badanemu nieuzasadniona.

---

²² M. Prajsner, *Wokół agresji*, „Remedium” 2007, nr 2/3, s. 50-51.

²³ E. Aronson, D. T. Wilson, R. M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, dz. cyt., s. 505-506.

²⁴ H. Hammer, *Psychologia społeczna. Teoria i praktyka*, dz. cyt., s. 188-189.

²⁵ M. Prajsner, *Wokół agresji*, dz. cyt., s. 50-51.

²⁶ B. Adamczewska, *Geneza agresji*, „Edukacja i Dialog” 2006, nr 1, s. 21-25.

Zachowania agresywne będące wynikiem frustracji mogą mieć różne przejawy, a także różny kierunek. Zauważa się jednak, że najczęściej skierowane są one na przedmiot (rzecz) lub osobę będącą przyczyną frustracji, wówczas usunięcie przyczyny i osiągnięcie celu staje się realne. Kiedy z różnych powodów niemożliwy jest akt agresji na źródło frustracji, może ona zostać wówczas przemieszczona na inny przedmiot, osobę bądź też na samego siebie. Agresja nie jest jedyną, lecz tylko możliwą reakcją na frustrację²⁷.

Zaprezentowane powyżej wybrane konteksty teorii frustracji agresji pozwalają na wysunięcie tezy, że agresja powstaje głównie w sytuacji niemożności realizacji zamierzonego celu, co najczęściej ma związek z potrzebami psychicznymi (potrzeba bezpieczeństwa, kontaktu emocjonalnego, uznania, akceptacji) człowieka. Niemożność realizacji celu wywołuje frustrację, która przejawia się między innymi w reakcjach agresywnych.

Zgodnie z założeniami teorii społecznego uczenia się zachowań agresywnych Alberta Bandury oraz Richarda H. Waltersa człowiek na podstawie obserwacji zachowań innych, a zarazem znaczących dla niego osób (modeli roli), uczy się różnych zachowań (w tym także agresywnych czy dewiacyjnych). Przez warunkowanie sprawcze (uczenie się przez wzmocnienia i kary) oraz modelowanie (przez obserwowanie modeli) człowiek przyswaja sobie agresywne reakcje, podobnie jak inne zachowania społeczne²⁸. Stwierdzono, że „im bardziej nagradzane są agresywne zachowania, tym większe jest prawdopodobieństwo wystąpienia tego samego lub podobnego zachowania w przyszłości”²⁹. Obserwowanie modelu wywierającego silny wpływ na jednostkę (w przypadku dzieci i młodzieży często takim modelem jest ich idol, osoba przez nich lubiana, kochana, często także o wysokim statusie społecznym – osoba, która niejednokrotnie „pozwała sobie” na niewłaściwe zachowanie (mam tu na myśli agresywne czy też niekiedy dewiacyjne zachowanie). Takie zachowanie idola, mimo że nie zostało wzmocnione, może prowadzić do przyswojenia i przejęcia zachowania przejawianego przez osobę ważną dla młodego człowieka. Przyswojenie jednak owego zachowania nie jest równoznaczne z jego powtórzeniem, gdyż ważną rolę odgrywają tu spostrzegane konsekwencje danego zachowania zarówno dla osoby je reprezentującej (modela), jak i obserwatora. Istotnymi mechanizmami regulującymi agresywne zachowania są standardy normatywne obserwatora co do stosowania obserwowanego zachowania oraz jego

---

²⁷ B. Krahe, *Agresja*, dz. cyt., s. 38-39.

²⁸ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, Warszawa 2007, s. 29-30.

²⁹ K. Borzucka-Sitkiewicz, *Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży...*, dz. cyt., s. 39.

przekonanie o własnej skuteczności, czyli poczucie, że jest w stanie wykonać dane zachowanie z zamierzonym skutkiem³⁰.

Młodzi ludzie uczą się różnych form agresywnych zachowań, obserwując ważne w ich życiu osoby, z którymi przebywają na co dzień. W początkowym okresie życia są to głównie ich rodzice, rodzeństwo, gdy zaś wzrastają, do grupy tej dołączają także koledzy, koleżanki, jak również fani, idole. Uczą się od nich „nowych” wzorów zachowań, które nie zawsze mają charakter właściwy. Z socjologicznych analiz literatury wynika, że agresji uczymy się, będąc jej świadkami lub doświadczając jej w życiu³¹. Mężczyźni uczą się, że agresja lub przemoc jest jedną z form relacji między płciami. Badania przeprowadzone przez M. Makara-Studzińską, A. Grzywę oraz R. Turek³² potwierdzają to w pełni, wskazując, że pewne wydarzenia warunkują zachowania agresywne i/lub przemocowe. W kulturze wschodu może to być, np. bycie nieposłuszną wobec mężczyzny, wyklócanie się, nieprzygotowanie posiłków na czas, nieadekwatne opiekowanie się dziećmi lub domem, pytanie mężczyzny o pieniądze, wyjście z domu bez pozwolenia mężczyzny, odmówienie mężczyźnie pożycia seksualnego, podejrzewanie kobiety o niewierność. Bycie świadkiem niewłaściwego zachowania oraz traktowania żony przez męża, czyli swojej matki, już w okresie wzrastania kształtuje w dziecku obraz ojca władczego, agresywnego. A. Buchanan³³ wskazuje, że czterech spośród pięciu mężczyzn – sprawców przemocy było w dzieciństwie świadkami zachowań agresywno-przemocowych przejawianych przez ojców wobec matek bądź było ofiarami przemocy domowej. W okresie wzrastania młody człowiek obserwuje i często przejmuje zachowania rodzeństwa, kolegów, koleżanek oraz idoli, artystów (schemat 1 prezentuje wybrane wzory zachowań, które często przyjmowane są przez młodego człowieka jako zachowania właściwe).

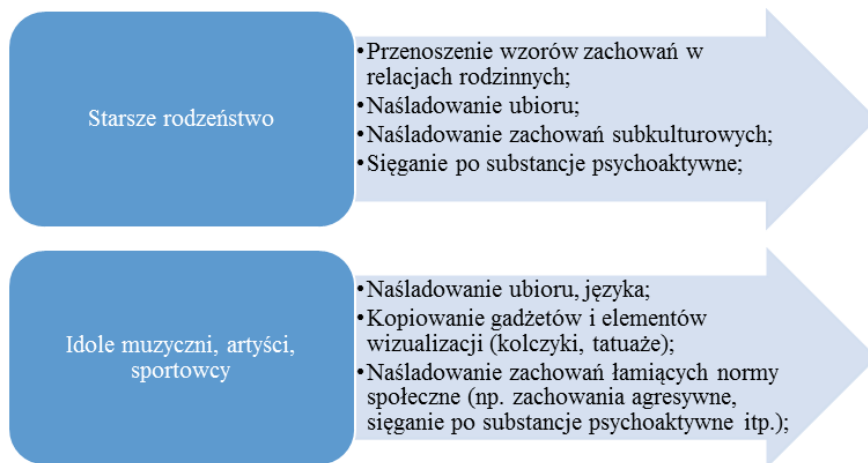
---

³⁰ B. Krahe, *Agresja*, dz. cyt., s. 45.

³¹ M. Kaufman, *The construction of masculinity and the triad of men's violence*, w: *Men's lives*, red. M. S. Kimmel, M. A. Messner, Boston 1994.

³² M. Makara-Studzińska, A. Grzywa, R. Turek, *Przemoc w związkach między kobietą a mężczyzną*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2005, nr 14 (2), s. 131-136.

³³ A. Buchanan, *Cycles of Child Maltreatment*, Chichester 1996.

Schemat 1. Wybrane wzory zachowań „osób znaczących” dla młodzieży zaobserwowane w środowisku społecznym

Źródło: opracowanie własne na podstawie pracy A Bandury (2007)³⁴.

Kolejną z teorii przynależących do grupy teorii psychologicznych jest teoria ludzkiej destrukcyjności E. Fromma. Autor odnosi się w niej do destrukcji i okrucieństwa, które „nie są popędami instynktowymi, lecz namiętnościami zakorzenionymi w całości egzystencji człowieka. Są jednym ze sposobów nadawaniu sensu życiu”³⁵. Źródłem zachowań autor upatruje w charakterze człowieka, którego wpływ nie jest czynnikiem determinującym, ale wyznacza najbardziej prawdopodobne sposoby postępowania. Charakter człowieka kształtuje się przez powiązanie ze światem, nawiązywanie relacji z innymi ludźmi w procesie asymilacji i socjalizacji. Zgodnie z tym poglądem agresja jest wywoływana przez czynniki zewnętrzne, a przyczyna wzrostu agresywnych zachowań tkwi w zacieraniu się ram struktury społecznej i rozpadzie więzi międzyludzkich³⁶. Fromm dokonał rozróżnienia agresji na naturalną agresję instynktu samozachowawczego i agresję złośliwą – destrukcyjność i okrucieństwo oraz na instynkt i popędy organiczne

³⁴ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, dz. cyt., s. 50.

³⁵ E. Fromm, *Serce człowieka*, Warszawa-Wrocław 1999.

³⁶ Za: K. Borzucka-Sitkiewicz, *Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży...*, dz. cyt., s. 42.

oraz charakter człowieka i zakorzenione w nich namiętności³⁷. Destrukcyjność zachowań niektórych osób jest wynikiem ich sadystycznego charakteru. Agresja nie jest zatem filogenetycznie wytworzona, ale może przejawiać się u ludzi, w których wykształcił się odpowiedni typ charakteru. Autor wskazuje m.in. na takie typy charakteru, jak: sadyzm, narcyzm³⁸, „kazirodcza fiksacja”³⁹, nekrofilia⁴⁰, które przyczyniają się do zaistnienia w człowieku skłonności destrukcyjnych oraz agresywnych.

---

³⁷ E. Fromm, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, przeł. J. Karłowski, Poznań 1998, s. 12-13.

³⁸ W odniesieniu do zachowań destrukcyjnych oraz agresywnych Fromm wskazuje na narcyzm złośliwy, który pojmuje jako zafałszowanie obrazu rzeczywistości i nieliczenie się z nią. Przedmiotem narcyzmu złośliwego nie jest tu coś, co osoba wytwarza, co robi, lecz coś, co posiada, np. urodę, inteligencję, majątek. Ten rodzaj narcyzmu nie jest poddawany samoregulacji przez kontakt z rzeczywistością. Najbardziej niebezpiecznym efektem złośliwej formy narcyzmu jest według Fromma deformacja racjonalnego sądu. Szerzej na ten temat: M. Gałkowska-Jakubik, *Tendencje konstruktywne i destruktywne w ujęciu Ericha Fromma*, „Studia z Psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim” 2006, t. 13, s. 11-33.

³⁹ „Kazirodcza fiksacja” według Fromma to symbioza, która jest jednym z podstawowych czynników hamujących wzrost jednostki jako osoby. Punktem wyjścia tego określenia w teorii Fromma jest pojęcie Z. Freuda – kazirodcza fiksacja wobec matki. Autor pojęcie to rozszerzył, odnosząc je zarówno do matki, jak i innej osoby bądź grupy osób. Do ekwiwalentów osoby matki Fromm zaliczył: rodzinę, klan, rasę, naród, partię bądź inną organizację umożliwiającą identyfikację. Patogenne cechy „kazirodczej fiksacji” (symbiozy) według Fromma to: a) niemożność wejścia w głębsze relacje interpersonalne z kimś innym niż osoba lub osoby (rodzina, naród itp.), z którymi wiążą więzy symbiotyczne; b) niemożność zachowania własnej niezależności i integralności. Podają za: M. Gałkowska-Jakubik, *Tendencje konstruktywne i destruktywne w ujęciu Ericha Fromma*, dz. cyt., s. 16.

⁴⁰ Nekrofilia w literaturze psychologicznej i kryminologicznej opisywana jest jako forma perwersji seksualnej (męskie pożądanie kontaktu seksualnego z ciałem martwej kobiety) i nieseksualnej (pragnienie dotykania zwłok, oglądania ich, rozczłonkowywania). W koncepcji E. Fromma nekrofilia ma znacznie szersze znaczenie – stanowi złożony syndrom właściwości. Charakterystyczną cechą osoby nekrofilijnej jest pociąg do wszystkiego, co martwe. Przykładem mogą być osoby lubujące się w rozmowach na temat śmierci bądź tego, co przeminęło. Myśli tych osób odnoszą się do przeszłości, a nie teraźniejszości czy też przyszłości. Osoby te mają skłonność do zbierania przedmiotów bezużytecznych, do gromadzenia różnego rodzaju bogactw jako celu samego w sobie, a nie jako środka służącego do produkcji czy konsumpcji. Podają za: Gałkowska-Jakubik, *Tendencje konstruktywne i destruktywne w ujęciu Ericha Fromma*, dz. cyt. Zob. E. Fromm, *Wojna w człowieku. Psychologiczne studium ludzkiej destrukcyjności*, Warszawa 1993.

Teorie socjologiczne

Pośród teorii socjologicznych wyjaśniających powstawanie zachowań agresywnych człowieka w literaturze wskazuje się m.in. na teorie anomii Roberta K. Mertona, teorię zróżnicowanych powiązań Edwina H. Sutherlanda, teorię kontroli społecznej Trivisa Hirschiego, teorię naznaczenia społecznego (stygmatyzacji) oraz teorię „dryfu” Davisa Matzy i Greshama Sykesa.

Teoria anomii⁴¹ Roberta K. Mertona⁴² odnosi się do dewiacji, którą autor pojmuje jako „normalną” reakcję człowieka na nienormalne warunki społeczne. Pojęcie anomia wprowadził do socjologii Emil Durkheim, który definiuje je jako stan związany z gwałtownymi zmianami społecznymi, jako permanentny kryzys norm, stan zaniku norm w społeczeństwie, w którym człowiek zatracza zdolność odróżniania dobra od zła – człowiek zachowuje się tak, jakby żadne normy nie obowiązywały. Durkheim terminu tego używa dla określenia: a) osobowości zdeorganizowanej i zdezorientowanej, ujmowanej w kontekście struktur i norm społecznych; b) sytuacji, w której występuje konflikt norm społecznych, stwarzający trudności jednostkom próbującym dostosować się do nich; c) stanu zaniku norm społecznych lub rozpadu systemu norm⁴³. Dokonując pogłębionej, a zarazem krytycznej analizy dorobku Durkheima, Merton wskazuje, że anomia to „załamanie zdarzające się w strukturze kulturowej, występujące głównie wtedy, kiedy

---

⁴¹ W ogólnym znaczeniu termin anomia odnosi się do ekstremalnej sytuacji społecznej, rodzaju społecznej dezorganizacji, w której jednostka zostaje poddana naciskowi różnych, często sprzecznych norm. Sytuacja ta jest zaprzeczeniem ładu społecznego, tak jak „anarchia” jest zaprzeczeniem „rządu”. M. Filipiak stan anomii analizował z punktu widzenia humanistycznego, wskazując tym samym, że cechuje się ona utratą zdolności prawidłowego (społecznie akceptowanego) reagowania na określoną sytuację, wyłamaniem się spod wpływu jakiegokolwiek systemu normatywnego, niechęcią do podejmowania decyzji i działania (M. Filipiak, *Socjologia zachowań dewiacyjnych*, w: *Przestępczość nieletnich. Źródła. Przejawy. Środki zaradcze*, red. M. Filipiak, Lublin 1997, s. 11-28). Zdaniem M. Szczepańskiego anomia to stan zaniku lub załamania prawa i norm społecznych kontrolujących działania społeczne. Autor, odwołując się do filozofii Platona, podkreśla istnienie dwóch zasadniczych i wzajemnie sprzecznych stanów społecznych: anomii (stanu bezprawia) oraz eunomii (dobrego ustroju społecznego opartego na dobrym prawie) (M. Szczepański, *Polska młodzież: między normą a patologią społeczną. Próba socjologicznego portretu zjawisk patologicznych*, w: *Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, red. H. Machel, K. Wszeborowski, Gdańsk 1999, s. 27-42).

⁴² R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 2002.

⁴³ Za: M. Filipiak, *Socjologia zachowań dewiacyjnych*, dz. cyt., s. 11-28.

istnieje silna rozbieżność pomiędzy normami i celami kulturowymi a społecznie ustrukturuowanymi możliwościami działania członków grupy, zgodnie z tymi normami⁷⁴⁴. W odniesieniu zatem do zachowań dewiacyjnych (anomalii) w pracach obu autorów widoczne są różnice w jej pojmowaniu. I tak, Durkheim zachowania dewiacyjne traktował jako rezultat nieokiełznanych przez kontrolę społeczną ludzkich popędów i egoistycznej natury człowieka⁴⁵, zdaniem zaś Mertona⁴⁶ zachowania dewiacyjne są „normalną”, oczekiwaną przez społeczeństwo reakcją w sytuacji anomalii. Teoria ta zakłada, że człowiek może przystosować się do sytuacji anomalii, wybierając jedno z możliwych rozwiązań, na które wskazuje Merton (schemat 2).

Podczas analizy opracowanej przez Mertona typologii indywidualnego przystosowania się człowieka, a zarazem w odniesieniu do społecznego punktu widzenia, należy wskazać, że najczęściej wybieranym przez jednostkę sposobem przystosowania jest konformizm, który jest zarazem najbardziej pożądanym w społeczeństwie. Każdy inny wskazywany przez Mertona sposób indywidualnego przystosowania się jest zachowaniem świadczącym o nierespektowaniu obowiązującego w danym społeczeństwie modelu kulturowego (norm społecznych), co jest zaliczane do zachowań dewiacyjnych. Zdaniem Mertona rytualizm, jako forma przystosowania, jest zachowaniem instytucjonalnie dozwolonym, choć kulturowo nieocenionym. Buntownicy są zaś dewiantami pozytywnymi, którzy sprzeciwiają się obowiązującym w społeczeństwie wartościom i zasadom postępowania w celu doprowadzenia do zaistnienia lepszego porządku społecznego⁴⁷. Z kolei innowatorzy, dążąc do osiągnięcia celu (sukcesu), kierują się zasadą: „cel uświęca środki” – przykładem mogą tu być przestępcy „w białych kołnierzykach”. Członkowie kolejnej grupy, rytualiści, mają wygórowane ambicje, które niejednokrotnie prowadzą do frustracji i zagrożenia. Starają się oni żyć według zasady: „grunt to działać bezpiecznie”. Poczucie bezpieczeństwa zapewniają sobie przez nadmierne, skrupulatne przestrzeganie wymogów instytucjonalnych⁴⁸. Odnosząc się do analiz Mertona w zakresie typu indywidualnego przystosowania się człowieka, jakim jest wycofanie, wskazuje się, że może ono pojawiać się jako reakcja społecznego wycofania, przebiegająca w pewnych etapach (schemat 3).

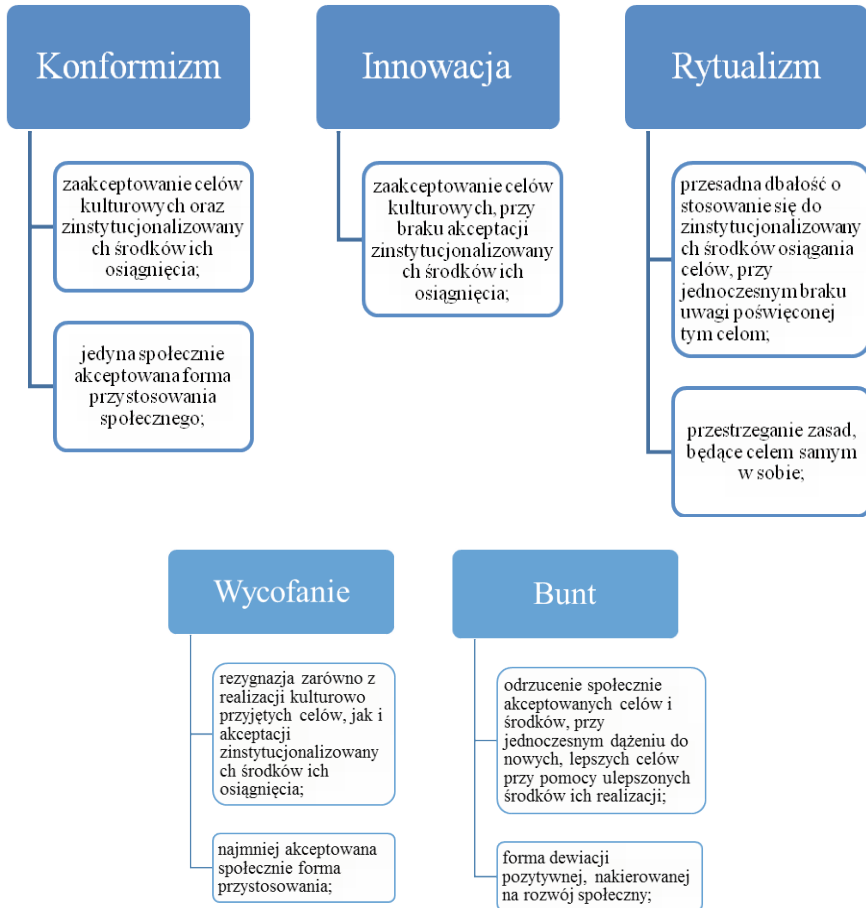
⁴⁴ M. Petrykowska, *Patologia społeczna*, w: *Patologie społeczne*, red. M. Jędrzejko, Pułtusk 2006, s. 15.

⁴⁵ Za: *Współczesne teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych*, red. M. Jędrzejko, Pułtusk-Warszawa 2009, s. 119.

⁴⁶ R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, dz. cyt., s. 197.

⁴⁷ Za: *Współczesne teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych*, dz. cyt., s. 121.

⁴⁸ Za: tamże, s. 121.

Schemat 2. Typy indywidualnego przystosowania człowieka według R. K. Mertona
 Źródło: opracowanie własne na podstawie pracy Mertona (2002)⁴⁹.

⁴⁹ R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, dz. cyt., s. 206-221.

Schemat 3. Etapy prowadzące do reakcji społecznego wycofania według R. K. Mertona

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Jędrzejko (2009)⁵⁰.

Konkludując założenia Mertonowskiej teorii anomii, odwołam się do słów Anny Nowak i Ewy Wysockiej⁵¹, które wskazują, że system społeczny generuje dewiację, która zwrótnie wymierzona jest przeciwko niemu. Teoria zróżnicowanych powiązań Edwina H. Sutherlanda wskazuje, że zachowania agresywne mające charakter przestępczy są zachowaniami wyuczonymi przez wpływy oddziaływań środowiskowych. Autor swoją teorię zawarł w dziewięciu twierdzeniach⁵² i odniósł się m.in. do analiz – zaprezentowano je poniżej.

Twierdzenie 1. Zachowanie przestępcze jest zachowaniem wyuczonym.

Oznacza to, że *wpływy środowiskowe, jako przykłady zachowania mają większe oddziaływanie na zachowanie człowieka, niż dziedziczenie wrodzonych skłonności.*

Twierdzenie 2. Uczenie się zachowania przestępczego następuje w toku interakcji z innymi osobami w procesie komunikowania się. Oznacza to, że *w procesie komunikacji werbalnej i/lub pozawerbalnej następuje wymiana informacji, które w przyszłości wpływają na zachowanie się człowieka.*

Twierdzenie 3. Podstawowy proces uczenia się zachowania przestępczego odbywa się w obrębie grup pierwotnych. Oznacza to, że *największy wpływ na uczenie się zachowań mają: rodzina, grupa rówieśnicza lub sąsiedzka. Najmniejszy natomiast wpływ mają środki masowego przekazu.*

⁵⁰ *Współczesne teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych*, red. M. Jędrzejko, Pułtusk-Warszawa 2009, s. 123.

⁵¹ A. Nowak, E. Wysocka, *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*, Katowice 2001, s. 39.

⁵² B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004.

Twierdzenie 4. Uczenie się zachowania przestępczego obejmuje zarówno techniki popełniania przestępstw, jak i konkretne kierunki motywacji, dążeń, racjonalizacji i postaw. Oznacza to, że *uczenie się zachowań to nabywanie motywacji i postaw nonkonformistycznych.*

Twierdzenie 5. Uczenie się kierunków motywacji i dążeń jest wynikiem takiego sposobu definiowania norm prawnych, który sprzyja, bądź nie sprzyja naruszaniu ich. Oznacza to *konflikt kultur – obowiązującej kultury oraz kultury dewiacyjnej i przestępczej, gdyż w owych kulturach inaczej definiowane są wartości i normy chronione przez prawo.*

Twierdzenie 6. Jednostka staje się przestępcą wskutek nadwyżki definicji sprzyjających naruszaniu prawa nad definicjami nie sprzyjającymi naruszaniu prawa. Oznacza to, że *do zachowań przestępczych i patologicznych dochodzi wówczas, gdy wpływ zachowań negatywnych jest większy od wpływu zachowań pożądanых.*

Twierdzenie 7. Zróżnicowane powiązania mogą się różnić częstotliwością, czasem trwania, uprzedniością i intensywnością. Oznacza to, że *im kontakty z zachowaniami przestępczymi i niepożądanymi są wcześniejsze, bardziej intensywne, częstsze i dłużej trwające, tym bardziej prawdopodobnym jest to, że jednostka wykształci w sobie takie wzorce zachowań.*

Twierdzenie 8. Proces uczenia się zachowania przestępczego przez powiązania z wzorami zachowań przestępczych i nie przestępczych obejmuje te same mechanizmy, co każde inne uczenie się. Oznacza to, że *zachowania przestępcze nie są jedynie naśladownictwem, lecz uczeniem się zgodnie z zasadami każdego innego uczenia się.*

Twierdzenie 9. Chociaż zachowanie przestępcze jest wyrazem ogólnych potrzeb i wartości, nie można go nimi wyjaśnić, gdyż zachowanie nie przestępcze jest wyrazem takich samych potrzeb i wartości.

Zgodnie z przytoczonymi powyżej twierdzeniami, zawierającymi główne założenia teorii E. Sutherlanda, można stwierdzić, że zachowania agresywne o charakterze dewiacyjnym (przestępczym) mają charakter wyuczony. Zachowania konformistyczne i nonkonformistyczne są przyswajane w toku socjalizacji. Uczenie się zachowań agresywnych (dewiacyjnych, przestępczych) następuje w toku interakcji z innymi osobami, w procesie komunikacji werbalnej i/lub niewerbalnej.

Proces ten zachodzi przede wszystkim w obrębie grup pierwotnych, a uczenie się zachowań agresywnych obejmuje nie tylko nabywanie umiejętności praktycznych, lecz także kształtowanie dewiacyjnych postaw, motywacji, dążeń.

Zgodnie z założeniami teorii kontroli społecznej Trávisa Hirschiego „jednostka może dokonywać czynów przestępczych, ponieważ jej więzi z porządkiem konformistycznym zostały w jakiś sposób zerwane”⁵³. Hirschi wskazuje, że istnieje jeden wspólny wszystkim członkom społeczeństwa system norm i wartości, niezależnie od tego, czy dane osoby naruszają normy społeczne, czy nie. Autor sformułował cztery zmienne socjologiczne, które wzajemnie się uzupełniają, są ze sobą powiązane, a jednocześnie mają wpływ na zachowanie człowieka (zarówno zachowanie pozytywne, jak i negatywne) (schemat 4).

Schemat 4. Zmienne socjologiczne w teorii T. Hirschiego
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Jędrzejko (2009)⁵⁴.

⁵³ Za: *Współczesne teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych*, dz. cyt., s. 138-139.

⁵⁴ Tamże, s. 138.

W celu wyjaśnienia mechanizmów, które mogą sprzyjać zachowaniom patologicznym (w tym zachowaniom agresywnym), konieczne wydaje się przybliżenie wskazanych powyżej zmiennych. Przywiązanie do najbliższego otoczenia, a więc do rodziny, powoduje, że jednostka jest w pewnym stopniu zobligowana do przestrzegania norm w nim obowiązujących, przed zachowaniami dewiacyjnymi powstrzymuje ją głównie obawa przed krytyką społeczną. Częste zaś praktyczne stosowanie się do owych norm powoduje, że jednostka przyswaja je i akceptuje. Z kolei zaangażowanie w działalność konformistyczną chroni jednostkę przed zachowaniami dewiacyjnymi – jednostka analizuje, czy opłaca się jej włączać w zachowania dewiacyjne oraz skutki, jakie mogą z tego wyniknąć. Zaabsorbowanie analizowane jest w kontekście nadmiernej aktywności (nadmiernego zaangażowania się) w określone zadania lub role, które absorbują jednostkę na tyle, że nie ma ona możliwości (brak czasu) zaangażować się w działalność dewiacyjną. Mimo że zaprezentowane powyżej zmienne są ważne dla prawidłowego funkcjonowania jednostki to jednak ważne znaczenie ma przekonanie jej o słuszności i konieczności przestrzegania norm społecznych. Jest to niezwykle ważna zmienna wskazana przez Hirschiego chroniąca przed zachowaniami dewiacyjnymi⁵⁵.

Powyższe założenia teorii Hirschiego wyjaśniające zachowania agresywne (dewiacyjne) człowieka obejmują jedynie ogólny zarys genezy omawianych analiz. Jednak zdaniem I. Pospiszyl⁵⁶ sformułowane przez Hirschiego założenia należy poddać w wątpliwość, ponieważ wskazują one, że istnieje jeden porządek normatywny, co do którego panuje powszechna zgoda, oraz że silne więzi jednostki ze środowiskiem jej życia są wystarczającym zabezpieczeniem przed dewiacją. Trudno jest zatem na tej podstawie wytłumaczyć pojawienie się zachowań buntowniczych, zachowań nonkonformistycznych czy zachowań wynikających z utraty kontroli emocjonalnej.

Teoria naznaczenia społecznego⁵⁷ (stygmatyzacji) jest efektem rozwoju współczesnej socjologii, która zaowocowała licznie prowadzonymi badaniami w zakresie

---

⁵⁵ Za: tamże, s. 139.

⁵⁶ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Warszawa 2008, s. 46.

⁵⁷ Jednym z współtwórców teorii naznaczenia społecznego (stygmatyzacji) jest Edwin Lemert, który w 1951 r. wprowadził do socjologii pojęcia dewiacji pierwotnej oraz wtórnej. Za dewiację pierwotną autor uznał wszystkie mechanizmy, w wyniku których człowiek decyduje się na złamanie normy prawnej. Ma ona charakter poligenetyczny, wieloczynnikowy – etiologia społeczna, kulturowa, psychologiczna, biologiczna. Z kolei dewiacja wtórna rozpoczyna się z chwilą społecznej reakcji na zachowanie dewiacyjne. Jest ona efektem społecznego naznaczenia człowieka jako dewianta. Podaję za: B. Hołyst, *Kryminologia*, dz. cyt.

zachowań dewiacyjnych, co skutkowało rozwinięciem teorii labelingu (stygmatyzacji), która podkreśla znaczenie i rolę grupy społecznej w ich kreowaniu⁵⁸. Odnosząc się do założeń symbolicznego interakcjonizmu, teoria ta zakłada, że pozycji jednostki w grupie nie wyznaczają obiektywne czynniki, lecz jej symboliczne miejsce w świadomości członków grupy. Zgodnie z tym stwierdzeniem, dewiantem nie jest osoba, która narusza normy, ale ten, kto zostanie tak nazwany przez jednostki bądź grupy dysponujące społeczną siłą. Koncepcja labelingu wskazuje konsekwencje stosowania przez grupę różnych naznaczeń wobec jednostek, które w jakiś sposób wyróżniają się, a zwłaszcza w odczuciu grup zwyczajnych naruszają zasady i normy im służące. Ryzyko naznaczenia statusem dewianta zależy od tego: a) kto narusza normę – im wyższa pozycja jednostki w społeczeństwie, tym większe prawdopodobieństwo, że naruszenie przez nią norm nie spotka się z potępieniem społecznym; b) kto stał się ofiarą naruszenia normy – jeśli ofiarą jest osoba znacząca, ciesząca się autorytetem bądź będąca przedmiotem szczególnej troski społecznej, wzrasta prawdopodobieństwo repulsywnej reakcji; c) jaka norma została naruszona – w perspektywie czasu nie zawsze naruszenie tej samej normy jest tak samo mocno potępiane; największe niebezpieczeństwo wiąże się z naruszeniem danej normy w okresie, kiedy staje się ona przedmiotem szczególnej troski społecznej; d) kto ocenia naruszenie normy – im większy autorytet lub pozycję społeczną ma osoba oceniająca, tym bardziej daje się wiary jej ocenom⁵⁹.

Niezależnie od przytoczonych powyżej reguł, zdaniem E. Goffmana⁶⁰, istnieją pewne stygmaty, które niejako zostały przypisane jednostce (naznaczenia dewianta). Autor wskazuje m.in. na stygmaty związane z deformacjami fizycznymi i/lub niepełnosprawnością, stygmaty związane z wadami charakteru (np. impulsywność, egoizm, nieuczciwość) oraz tzw. stygmaty plemienne (narodowość, rasa, religia). Proces owego naznaczenia następuje zaś przez konfrontację, osądzenie oraz wpisanie się w rolę⁶¹.

Niezwykle ważne w przebiegu procesu stygmatyzacji jest źródło stygmatyzacji, pozostaje bowiem ono w ścisłym związku z nagłym traumatycznym wydarzeniem, w wyniku którego powstał stygmat. Przekonanie osoby, że naznaczenie stygmatem jest winą, ma istotne znaczenie dla kreowania własnego obrazu. Ma też znaczenie dla oczekiwań co do zachowań innych ludzi wobec osób naznaczonych.

---

⁵⁸ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczości młodzieży*, Kraków 2000, s. 62.

⁵⁹ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, dz. cyt., s. 38-39.

⁶⁰ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005.

⁶¹ Za: B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczości młodzieży*, Kraków 2000, s. 60-64.

Oczekiwania te z kolei wywierają istotny wpływ na relacje otoczenia wobec osób stygmatyzowanych. Zarówno poczucie bycia stygmatyzowanym, jak i podleganie temu procesowi społecznemu zależą od pochodzenia stygmatu. Dlatego też w procesie naznaczania głębokość odczuwania stygmatu zależy od poczucia winy za sytuację, która wywołała naznaczenie. Poczucie winy wraz z głębokością poczucia stygmatyzującego naznaczenia zaniża wartość jednostki, wnikając tym samym w jej relacje społeczne⁶².

Z kolei teoria „dryfu” Davisa Matzy i Greshama Sykesa zakłada, że zachowanie agresywne (w tym popełnianie czynów przestępczych) następuje wówczas, gdy jednostka zracjonalizuje swoje naganne zachowanie tak, aby wydawało się ono być usprawiedliwione. Autorzy wskazują na pewne techniki racjonalizacji, które w tym pomagają. Są to: zaprzeczenie odpowiedzialności – zachowanie dewiacyjne było wynikiem zadziałania czynników zewnętrznych, to nie wina jednostki; zaprzeczenie krzywdy – swoim czynem nie wyrządził nikomu krzywdy, nikt nie ucierpiał; zaprzeczenie ofiary – ofiara przyczyniła się do przestępstwa, zasłużyła sobie na taki los; potępienie potępiających – osoby wymierzające sprawiedliwość i potępiają postępują podobnie, ale w ukryciu i często na większą skalę; odwoływanie się do wyższych racji – zachowanie dewiacyjne służyło wyższemu celom⁶³.

Podsumowanie

Zaprezentowane teorie zachowań agresywnych (dewiacyjnych) człowieka ukażą analizę omawianego problemu w kontekście trójwymiarowym, tj. biologicznym, psychologicznym oraz socjologicznym. Każda z tych teorii wskazuje jedynie na zarys omawianego zagadnienia, dając tym impuls do dalszych poszukiwań badawczych w zakresie wielowymiarowym. W literaturze spotkać można również teorie (i koncepcje) współczesnych pedagogów, psychologów oraz socjologów interesujących się omawianą problematyką (np. teoria siły kontroli J. Hagana, teoria kontroli W.C. Recklessa, teoria temperamentu, teoria „przestępczej podkultury” A. Cohena czy też koncepcja kultury warstw niższych Waltera Millera). Wszyscy jednak autorzy odwołują się do założeń pierwszych teorii biologicznych, psychologicznych, socjologicznych, od których rozważania rozpoczynam, a które stają się dla nich fundamentem tworzenia i zarazem poszukiwania nowych, innowacyjnych uwarunkowań zachowań agresywnych człowieka.

---

⁶² K. Szewetowska, *Stygmatyzacja społeczna*, „Edukacja. Internet. Dialog” 2009, nr 4; <http://www.eid.eduwww.eid.edu>.

⁶³ M. Petrykowska, *Patologia społeczna*, dz. cyt., s. 29-30.

Bibliografia

- Adamczewska B., *Geneza agresji*, „Edukacja i Dialog” 2006, nr 1.
- Aronson A., *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Wydawnictwo InfoTrade, Gdańsk 2007.
- Borzucka-Sitkiewicz K., *Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży (jako wyznacznik oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
- Buchanan A., *Cycles of Child Maltreatment*, Wiley, Chichester 1996.
- Clarke D., *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Danielewska J., *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2004.
- Filipiak M., *Socjologia zachowań dewiacyjnych*, w: *Przestępczość nieletnich. Źródła. Przejawy. Środki zaradcze*, red. M. Filipiak, Wydawnictwo LTN, Lublin 1997.
- Freud S., *Psychopatologia życia codziennego. Marzenia senne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Fromm E., *Serce człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 1999.
- Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności* (przeł. J. Karłowski), Wydawnictwo Rebis, Poznań 1998.
- Fromm E., *Wojna w człowieku. Psychologiczne studium ludzkiej destruktywności*, Jacek Santorski & Co, Warszawa 1993.
- Gałkowska-Jakubik M., *Tendencje konstruktywne i destruktywne w ujęciu Ericha Fromma*, „Studia z psychologii w KUL”, Tom 13, red. P. Francuz, W. Otrębski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
- Goffman E., *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, GWP, Gdańsk 2005.
- Hammer H., *Psychologia społeczna. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2004.
- Hołyst B., *Kryminologia*, PWN, Warszawa 1999.
- <http://aneksy.pwn.pl/psychologia/slownik.php?b=103> (dostęp 10.09.2013).

- Kaufman M., *The construction of masculinity and the triad of men's violence*, w: *Men's lives*, red. M.S. Kimmel, M.A. Messner, Allyn and Bacon, Boston 1994.
- Krahe B., *Agresja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Makara-Studzińska M., Grzywa A., Turek R., *Przemoc w związkach między kobietą a mężczyzną*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2005, nr 14(2).
- Merton R.K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Nowak A., Wysocka E., *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2001.
- Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczości młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Petrykowska M., *Patologia społeczna*, w: *Patologie społeczne*, red. M. Jędrzejko, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk 2006.
- Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2008.
- Prajsner M., *Wokół agresji*, „Remedium” 2007, nr 2/3.
- Stępnik A., *Agresja – dwa ujęcia biologiczne*, „Ruch dla Kultury” 2009, nr 9.
- Szczepański M., *Polska młodzież: między normą a patologią społeczną. Próba socjologicznego portretu zjawisk patologicznych*, w: *Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, red. H. Machel, K. Wszeborowski, Wydawnictwo UG, Gdańsk 1999.
- Szewetowska K., *Stygmatyzacja społeczna*, „Edukacja. Internet. Dialog” 2009, nr 4. www.eid.edu.
- Wilson E.O., *O naturze ludzkiej*, przeł. B. Szacka, PIW, Warszawa 1988.
- Współczesne teorie uzależnień od substancji psychoaktywnych*, red. M. Jędrzejko, Akademia Humanistyczna im. A. Geysztora, Pułtusk-Warszawa 2009.

Małgorzata Przybysz-Zaremba: Exemplifications of chosen theories on human's aggressive behaviours – prospect three-dimensional

The paper presents three-dimensional prospect of human's aggressive behaviours. The author referred to chosen exemplifications of theories explaining human's aggressive behaviours, the analysis of which was conducted in accordance with widely used in literature division to: biological, psychological and social theories/conceptions.

Key words: aggression, aggressive behaviours, theories, conceptions.